

Elisabeth Tamm og Norge

Denne artikkelen er skrevet for Fogelstad Kulturforenings medlemsblad som ledd i et biografisk forskningsprosjekt om Norges første kvinnelige statsråd, Kirsten Hansteen.

Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad 1925-1954 er enestående som kvinne- og radikalpolitisk miljø i Sveriges historie. En gruppe på fem fremtredende svenske kvinner, deriblant en av Sveriges rikeste godseiere, Elisabeth Tamm (1880-1958), markerte seieren for kvinnes stemmerett i 1921 ved å grunnlegge en banebrytende medborgarskole. Der skulle kvinner fra hele Sverige lære å utnytte den politiske likestillingen som var blitt vedtatt i Riksdagen, og dermed bidra til en mer rettferdig samfunnsutvikling på sine egne premisser. At skolen i løpet av sine 30 år også tiltrakk seg norske, danske og finske elever skyldes at Fogelstad også var unikt i nordisk kontekst.(1)

Det fantes et særlig sterkt norsk-svensk bånd på Fogelstad. Frøken Tamm, skolens rike eier, hadde en varig interesse for og kontakt med norske miljøer som enda ikke er utforsket til det fulle.(2)

Denne artikkelen presenterer én side av et feministisk nettverket på tvers av skandinaviske landegrenser ved å gi et lite innblikk i Elisabeth Tamms forhold til den norske kommunisten Kirsten Hansteen (1903-1974), samt i godeierens viktige rolle i det radikale norske tidsskriftet *Kvinnen og tiden*.

Norgesvennen Elisabeth Tamm

I juli 1940, etter den tyske invasjonen av Norge, reiste en inntil nylig sengebunden Elisabeth Tamm over grensen for å besøke sin norske venn, sykepleierske og boligsakskvinne Lulli Lous, og for å tilby sin hjelp til det krigsrammede nabolandet.(3) Noen av hennes bidrag kan vi lese om i frigjøringsdagens aviser. Der ble det fortalt at hun hadde bidratt med viktig støtte til den hardt bomberammede byen Kristiansund under invasjonen, vi må anta at det er økonomisk støtte det er snakk om. *Morgenbladet* skrev også at hun hadde «støttet hjemmefronten» under hele okkupasjonstiden, blant annet sørget hun for poteter til motstandskjemperne som satt innesperret i fangeleiren Grini utenfor Oslo.(4) Tamm gikk tydeligvis ikke av vegen for å øse av formuen sin til motstandskampen.

Tilbake i Sverige ivret Elisabeth Tamm for Norges selvstendighet, og tok i tillegg imot norske flyktninger på godset i Julita. Ifølge Romsdalsposten gjorde hun plass for rundt 50 nordmenn på Fogelstad under okkupasjonstiden,(5) og ved frigjøringen åpnet hun dørene for norske konsentrasjonsleirfanger som var blitt reddet fra tysk-styrt område med Røde Kors sine hvite busser. Vi kommer nok aldri til å få fullstendig rede på hva Elisabeth Tamm gjorde for Norge under andre verdenskrig, men vi vet at hun ble verdsatt. I 1946 ble frøken Tamm dekorert med Haakon VII Frihetskors for «fremragende innsats for Norges sak under okkupasjonen og frigjøringen.»(6)

Den norske statsråden kommer på besøk

Krigens slutt ble også starten på en ny og hittil ukjent epoke for Elisabeth Tamm og Fogelstad, takket være det personlige forholdet mellom godseieren og en norsk kommunist. I juni 1945 fikk Norge sin første kvinnelige statsråd i motstandskvinnen Kirsten Hansteen. Kirsten var født i Lyngen i Troms med etternavnet Moe, og familien flyttet til Kristiania da hun var barn. Hun ble etter hvert student i filologi og historie, og sammen med lillesøsteren kom hun med i den revolusjonære

Lauritz Guldal Einarsen

Artikkel til kvinnehistorie.no (tilpasset fra versjon til Fogelstad Kulturforenings medlemsblad), august/september 2021

organisasjonen Mot Dag. Der traff hun ektemannen Viggo Hansteen som hun fikk tre sønner med. Mellomkrigstiden gikk med til politisk arbeid, blant annet jobbet hun for å knytte tettere bånd mellom Norge og Sovjetunionen.

Under den tyske okkupasjonen ble Viggo skutt. Sammen med en annen fagforeningsmann var han den første som ble henrettet av den tyske okkupasjonsmakten for sivilt motstandsarbeid, i 1941. Etter at hun ble enke arbeidet Kirsten illegalt, blant annet som redaktør for motstandsavisen *Kvinnefronten*. Etter frigjøringen videreførte hun prosjektet i tidsskriftet *Kvinnen og tiden*, et radikalt blad som hun redigerte i kompaniskap med Ravensbrück-fangen Henriette Bie Lorentzen (1911-2001). Hvor og når kontakten oppsto mellom Fogelstad og den norske statsråden er uvisst, men ved utgangen av 1945 inviterte Elisabeth Tamm Kirsten Hansteen og hennes tre barn til å feire jul hos seg. Familien dro, og det ble starten på et langt og nært vennskap. For Elisabeth Tamms del varte det livet ut.

Begge de to norske redaktørene ble sterkt inspirert av det de fikk høre på Fogelstad, om den radikale Kvinnliga medborgarskolan, og om de politiske ideene til Fogelstadkonstellasjonen. Hansteens tanke med *Kvinnen og tiden* hadde i utgangspunktet vært å knytte et bredt nettverk av kvinnelige studiegrupper til tidsskriftet, men planene ble utvidet. I 1946 arrangerte Kirsten Hansteen og Henriette Bie Lorentzen sitt første sommerkurs etter modell fra Kvinnliga Medborgarskolan på Nansenskolen på Lillehammer,⁽⁷⁾ og både i 1949 og i 1950 avholdt *Kvinnen og tiden* én ukes kurs for norske kvinner på Fogelstad gods. Emnene var historie, samfunnsspørsmål, litterære og kulturelle spørsmål og internasjonalt samarbeid, og blant foreleserne i Sverige var kjemiprofessor Ellen Gleditsch, den norske dikteren Inger Hagerup, Elisabeth Tamm og svenske Honorine Hermelin i tillegg til redaktørene selv.

Arvtagerne

Fra 1945 til 1949 var Kirsten Hansteen innvalgt som stortingsrepresentant fra Norges Kommunistiske Parti. Hun forfektet radikale og anti-fascistiske standpunkter, men få delte hennes bekymringer. Og bekymret var hun. I sine artikler i *Kvinnen og tiden* fikk hun utløp for et brennende fredsengasjement – mot Franco-Spania, mot opprustning av Vest-Tyskland og mot atomvåpen. Kommunistenes medvind fra frigjøringsdagene snudde i 1947, og leserne sviktet tidsskriftet som var kjent for sin kommunistiske redaktør. På bare tre måneder sank abonnementstallet fra 10 000 til 5000.⁽⁸⁾

Under hele denne tiden nærte Kirsten Hansteen sitt forhold til Elisabeth Tamm. Hun reiste ofte til Fogelstad, og i 1948, da hun og Bie Lorentzen ikke lenger greide å holde bladet flytende, opprettet Elisabeth Tamm et fond til bladet. *Kvinnen og tiden* kom ut i enda seks år til på et eget forlag, fram til i 1955.

Hva var det som hadde skjedd? Ifølge Henriette Bie Lorentzen testamenterte Elisabeth Tamm den ærverdige hovedbygningen på Fogelstad gods og det meste av sin formue til *Kvinnen og tiden*.⁽⁹⁾ Det var snakk om millioner. Pengene skulle forvaltes av et fond, og det var begrensninger på hvordan de kunne brukes. Kirsten Hansteen og Henriette Bie Lorentzen godtok ordningen. Frøken Tamm mente tydeligvis å ha funnet sin sjelelige arvtaker i den 23 år yngre Kirsten Hansteen. Elisabeth Tamm hadde bygget et radikalt feministisk miljø på godset, hun var en kvinne langt før sin tid. Gjennom den generøse gaven håpet nok den aldrende godeieren at bevegelsen kunne overleve henne, og at verket kunne bli ført videre i hennes ånd.

Lauritz Guldal Einarsen

Artikkel til kvinnehistorie.no (tilpasset fra versjon til Fogelstad Kulturforenings medlemsblad), august/september 2021

Hvor velvillige Kirsten Hansteen og Henriette Bie Lorentzen var til å bære ansvaret ved arven på sine skuldre er kanskje mer tvilsomt, og det politiske arbeidet i Norge ble tyngre og tyngre. Ved opprettelsen i 1949 signerte Norge Atlanterhavspakten som ga grunnlaget til det vi nå kjenner som NATO, og beseglet sitt bånd til vestmaktene. Det skapte et kvelende klima som Kirsten Hansteens kvinnepolitiske fredsprosjekt ikke kunne overleve i.

Tiden hadde gått fra kvinnene. I 1955 så Kirsten Hansteen og Henriette Bie Lorentzen seg nødt til å si fra seg arven, og Elisabeth Tamm endret testamentet. Fogelstad gikk til Liljencrantz-familien ved nevøen Axel Liljencrantz. «Det forekom oss ansvarsløst å bruke så mange penger på et blad som ikke ble lest» (10) sa Henriette Bie Lorentzen om driften av tidsskriftet – hva planene i sin tid hadde vært for selve godset vet vi på nåværende tidspunkt ikke.

- 1) Der det ikke finnes annen kildehenvisning er informasjon til denne artikkelen hentet fra min masteroppgave om Kirsten Hansteen: Lauritz Guldal Einarsen, «The Rise and Fall of Left-Feminism in Post-World War II Norway: The Case of Kirsten Hansteen» (Budapest, Central European University, 2019).
- 2) Hjørdis Levin kommer inn på den internasjonale kontakten i sin biografi om Elisabeth Tamm, blant annet gir hun en oversikt over Elisabeth Tamms reiser til Norge i krigstiden, samt skriver om utenlandske (inkludert norske) flyktninger som bodde på Fogelstad under krigen: Hjørdis Levin, *En radikal herrgårdsfröken: Elisabeth Tamm på Fogelstad - liv och verk* (Stockholm: Carlsson, 2003), 342–45 I tillegg dekkes det Skandinaviske fredstelegrammet til Nasjonenes Forbundt i 1940 blant annet i følgende arbeider:: Irene Andersson, *Vem skickade Lulli Lous och Thora Knudsen brev til i Sverige? Svenska kvinnors nätverk, skandinaviska och nordiska kontakter med utblickar mot Europa 1915-1940*, red. Berit Gullikstad og Kari Heitmann, *Kjønn, makt, samfunn i Norden i et historisk perspektiv: konferanserapport fra det 5. nordiske kvinnehistorikermøte, Klækken 08.-11.08.96. Bd. 1*, Skrifiserie (Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Senter for kvinneforskning : trykt utg.) 2/97 (Dragvoll: Senter for kvinneforskning, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 1997), 198, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011011008109; Kristina Lundgren, *Barrikaden valde mig: Ada Nilsson: läkare i kvinnokampen* (Lettland: Wahlström & Widstrand, 2014), 330–31.
- 3) Levin, *En radikal herrgårdsfröken*, 342.
- 4) *Morgenbladet 1945.09.15*, *Morgenbladet* (Oslo, 1945), 2, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_19450915_127_105_1.
- 5) *Romsdalsposten 1945.09.17*, *Romsdalsposten* (Kristiansund, 1945), 4, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_romsdalsposten_null_null_19450917_70_210_1.
- 6) *Morgenbladet 1946.03.30*, *Morgenbladet* (Oslo, 1946), 5, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_19460330_128_76_1.
- 7) Henriette Bie Lorentzen, «Kvinnen og tiden 1945–1955», i *Hvor var kvinnene?: elleve kvinner om årene 1945-1960*, red. Kari Skjønsberg (Oslo: Gyldendal, 1979), 124, http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070601031.
- 8) Bie Lorentzen, 124.
- 9) Dette skjedde muligens i 1953, det sikre årstallet har foreløpig ikke vært mulig å bekrefte. Cecilie N. Seiness, *Livsmot, Film* (Oslo: Samlaget, 2001), 115, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011032506210; Bie Lorentzen, «Kvinnen og tiden 1945–1955», 127.
- 10) Bie Lorentzen, «Kvinnen og tiden 1945–1955», 128.